

**СПЕЦИФІКА АВТОРСЬКОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУЧАСНИХ РОДИННИХ МОДЕЛЕЙ
ТА МАТЕРИНСЬКИХ ПЕРСОНАЖІВ У НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА**

Віталіна КИЗИЛОВА

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
E-mail: kyzylovavitalina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-2637-0320

Маргарита ВАСИЛЬЄВА

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
E-mail: ritakushnareva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9205-7255

**THE SPECIFICITY OF AUTHOR'S REPRESENTATION OF MODERN FAMILY MODELS
AND MATERNAL CHARACTERS IN NOWADAYS UKRAINIAN LITERATURE FOR
CHILDREN AND YOUTH**

Vitalina KYZYLOVA

Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine
E-mail: kyzylovavitalina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-2637-0320

Marharyta VASYLIEVA

Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine
E-mail: ritakushnareva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9205-7255

ABSTRACT: The article considers the specificity of the author's representation of modern family models and maternal characters in nowadays literature for children and youth on the example of works of Ukrainian writers. The relevance of the research is emphasized, which is caused by the transformation of socio-cultural stereotypes in the maternal sphere. Classical and modern approaches to understanding the concepts of family and motherhood in the socio-psychological context, in folklore and fiction are outlined.

The collection "Mom on Skype" highlights informal family models: children without fathers; children with a father/in the father's new family; children in a full family after the mother's return. The problematic and thematic proximity of the stories and the commonality of motifs are emphasized. The artistic means of creating images of children and mothers are characterized. Attention is focused on understanding the fact of a mother's remote stay as a stressful situation that affects the child's personal and psychological development.

The book "Maya and Her Mothers" records the transformation of ideas about family and family values. The diversity of children's families (a child and two mothers, a child in a family of guardians, a child in a family with a stepfather or stepmother, a test-tube child in a full-fledged family) is noted as the author's fixation of a cross-section of modern society in its gender, social, and mental manifestations. The contrast between the motifs of the work and the collection "Mom on Skype", their characters, their harmony, the absence of internal contradictions and conflicts are emphasized.

KEYWORDS: literature for children and youth, artistic means, characters, motif, motherhood, family model, psychological trauma

1. Вступ

Поза сумнівом, мати – найважливіша людина в житті дитини. Вона дбає про її безпеку й комфорт з перших днів життя, впливає на формування почуття власної цінності, сприяє налагодженню стосунків з найближчим соціальним оточенням. Модель поведінки, характер матері, її ставлення до власної дитини створюють те середовище, в якому маленька людина здобуває перший досвід, що стає підґрунтям подальшого життя особистості. Материнську любов К. Г. Юнг називає найбільш зворушливим і незабутнім спогадом у нашому житті, саме вона стає таємничою причиною розвитку та змін, початком і кінцем усього, що існує (Jung, 2003, р. 28). Погодимося з твердженням науковця, що мати є першим світом дитини й останнім світом дорослого (Jung, 2003, р. 31). Емоційна прив'язаність матері й дитини забезпечує формування в малюка почуття захищеності, що сприятиме в майбутньому побудові ефективних взаємовідносин у соціумі (Федюшкіна, 2020, с. 82).

Гендерна роль жінки – давати життя – закладена ще в прадавні часи й закріплена фольклором і міфологією. Звичаї та традиції зобов'язували матір дбати про своє душевне здоров'я, а найважливішою її місією у вихованні дитини стало уміння тішити та плекати її, сповнювати життєрадісністю й умиротворенням, огортати любов'ю. Це позначилося на фольклорних і літературних текстах народів світу, зміст яких має багато спільних рис. Наприклад, колискові малюють образ матері, яка оберігає дитину від усіх негараздів, захищає її, мріє про щасливу долю: «Спало дитя, спати буде / Йому мати сторож буде. / Щоб зростало малятко, / Наше любе пташенятко» (Рідне слово, 1999, с. 14). Фольклорні казки здебільшого репрезентують нормативний образ матері, антиподом якого є зла мачуха («Попелюшка», «Білосніжка», «Гензель і Гретель», «Гусаки-лебеді», «Пані Метелиця»).

Художня література вслід за міфологією й фольклором мовить про матір як найголовнішу людину для дитини. В українській літературі, адресованій дітям, маємо численні приклади материнських персонажів-захисниць, мудрих порадиць, співрозмовниць, які віддають дитині любов, теплоту, ніжність; стосунки ж матері та дитини у творах зображено як довірливі, щирі, сповнені добра, душевності, прив'язаності, емоційності (Всеволод Нестайко «Незвичайні пригоди в лісовій школі», Микола Вінграновський «Гусенятко», Євген Гуцало «Сім'я дикої качки», Іван Андрусяк «Третій сніг», Ірина Жиленко «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як іноді корисно помилятися номером», Володимир Рутківський «Потерчата», Анатолій Дімаров «На коні й під конем» та ін.).

Світова художня література для дітей та юнацтва має численні приклади текстів як із канонічними материнськими персонажами та їхніми функціями (Мумі-мама у творах Туве Янссон, Мелані Джойс «Я люблю тебе, мамо», Люсі-Мод Монтгомері «Енн із Зелених Дахів» й ін.), так і з такими, що не відповідають нормам родинно-материнського дискурсу, уможливають дистанціювання від звичної структури й призначення сім'ї на користь різноманітних варіантів. З-поміж них: «Малий і Карлсон» Астрід Ліндгрєн (дитина, якій приділяється недостатньо уваги в повній родині); «Пеппі Довгапанчоха» Астрід Ліндгрєн (головна героїня – самотня фантазерка, мрійниця, безстрашна оптимістка); «Мері Поппінс» Памели Треверс (байдужі батьки, для яких найважливіше в житті – робота та власні справи, і їхній антипод Няня Мері); «Куди ти зникла, Бернадетт?» Марії Семпл (надзвичайно ексцентрична жінка-мати, яка покидає свою дитину); «Сесилія Агнес – дивна історія» Марії Гріпе, тетралогія «Острів у морі», «Ставок Білих Лілій», «Глибина моря», «Відкрите море» Анніки Тор (діти в родинних опікунів) тощо.

Материнство – складний феномен, що охоплює фізіологічний аспект, піддається впливу соціокультурного середовища та характерним для нього стереотипам, відрізняється індивідуальними особливостями. Феномен материнства став об'єктом наукової уваги в аспекті становлення жіночої ідентичності (М. Перун (2011)), особливостей сфери її мотивацій і потреб; ролі матері в інтелектуальному й особистісному розвитку дитини (К. Хорні (Horney, 1967)), Н. Чодороу (Chodorow, 1978) та ін.). З 1980-х р. ХХ ст. материнство досліджується з позиції фемінізму, соціальної та культурної дискримінації жінок (Т. Говорун (2004), В. Кравець (2001; 2003) М. Кімел (2003) та ін.).

Попри той факт, що мати й інші материнські персонажі здавна присутні в художній літературі для дітей та юнацтва, мають глибинне коріння й послідовно проходять через усі етапи її розвитку, варто наголосити, що їхнє наукове осмислення надто обмежене.

У своєму дослідженні ми звертаємо увагу на спостереження Інни Сікорської (2010) щодо художньої образної антиномії «мати-мачуха» в українській та німецькій казковій прозі. Дослідницею виявлено відповідники казкових сюжетів у німецьких та українських фольклорних текстах, на основі яких досліджено генезу сталого художнього образу «мати-мачуха» в його бінарній семантиці у двох європейських казкових традиціях, наголошено, що феномен «мати-мачуха» є тією системою координат, яка структурує загальнолюдське, етнічне та індивідуальне розуміння добра і зла, життя і смерті.

Ліза Роу Фраустіно та Карен Коутс (Mothers, 2016) акцентують увагу на життєво важливій ролі літературних матерів у книгах для юних читачів і недостатній увазі науковців щодо їх репрезентації поза казками й за межами вивчення гендерних стереотипів. Книга з 13 есе представляє теоретичні погляди на проблему учених старшого й нового покоління. У ній

сконцентровано увагу на педагогічному аспекті впливу матері в літературі для найменших; досліджено зміни культурних поглядів та суб'єктивності двадцятого століття; осмислено синтез фантазії, реальності й етичних вимірів літературних матерів. Мусимо відзначити оригінальні спостереження науковців щодо постфеміністичного материнства та його репрезентації в сучасній реалістичній літературі, антиутопічному фентезі, що спонукають до пошуків нових векторів дослідження фігури матері в літературі для дітей та юнацтва.

Варто наголосити на дослідженні Адрієнн Сесіль Річ (Rich, 1995), що стосується інституту материнства й побудоване на власному досвіді авторки як жінки, поетеси, феміністки, матері. Адрієнн Річ спирається на особисті матеріали, історію, численні дослідження й літературу, щоб створити документ загального значення.

Модель материнства визначається соціокультурними особливостями, соціальними стереотипами і, зрештою, менталітетом конкретного народу. Цінність материнства або ж його знецінення в конкретному соціокультурному середовищі формує відповідне ставлення жінки до цього феномена й особливостей реалізації себе в ролі матері (Федюшкіна, 2020, с. 69). Актуальність дослідження проблематики материнства в суспільстві зумовлена й загальною кризою сім'ї та виявляється в кількісних (низька народжуваність, розлучення, проблемні родини) і якісних (модифікація сімейних цінностей, статевої ролі демократизація, зміна домінуючих функцій у родині) характеристиках. Наразі *материнство* пов'язують з усе більшою кількістю суб'єктів і визначають як теоретичний термін, що належить до практики догляду, пов'язаної з материнством, незалежно від стосунків (Rich, 1995; Holm, 1993).

2. Матеріал і методи

У контексті сучасного дискурсу про материнство особливий інтерес становить розгляд особливостей авторської репрезентації сучасних родинних моделей та материнських персонажів у новітній українській літературі для дітей та юнацтва на прикладі книги Лариси Денисенко «Майя та її мами», збірки оповідань «Мама по скайпу» (Маріанна Кіяновська, Валентин Бердт, Оксана Луцкевська й ін.), що й визначаємо **метою** нашого дослідження. Ми наголошуємо на тому, що в сучасних текстах розкрито теми, близькі для громадян більшості європейських країн, що спонукає суспільство до дискусії.

У статті застосовано методи теоретичного узагальнення й систематизації дослідницького матеріалу; культурно-історичний – з метою виявлення детермінованості аналізованих творів конкретно-історичною дійсністю, елементи структурного методу – щодо окреслення художніх особливостей аналізованих творів, розгляду тематики, мотивів, образів творів; для осмислення образу матері й форматів родинних моделей актуалізовано текстуальний, описовий аналізи; використано елементи методу аналітичної психології, що забезпечує з'ясування характерних особливостей героїв, їхнього осмислення в контексті психологічної травми, увиразнення авторської специфіки моделювання художніх образів, репрезентації конфліктів.

3. Виклад основного матеріалу

«*Мама по скайпу*» – збірка з 11 оповідань сучасних українських письменників, видана в 2013 році одночасно в Україні й Німеччині. Тематично об'єднані оповідання піднімають важливу проблему трудової жіночої міграції та її наслідків для покинутих дітей і самих жінок. У передмові до збірки головна редакторка «Видавництва Старого Лева» Мар'яна Савка наголошує на світових масштабах проблеми дітей, яких покинули батьки (загальновідомо, що заробітчання поширене серед поляків, ірландців, вірмен, євреїв, турків, арабів, африканців), комунікативних розривах між батьками й дітьми, втраті порозуміння між ними і, як наслідок, зламаних долях; акцентує увагу на необхідності дискусії в суспільстві з означеного питання й пошукові шляхів його вирішення (Савка, 2013, с. 9–11).

Коли матеріальне (наявність дорогого якісного одягу, гаджетів, навчання в престижному закладі освіти тощо) ставиться матерями, які виїхали за кордон на заробітки, вище за духовне, втрачається здатність безпосереднього контакту з дитиною; це призводить до психологічних травм, руйнації моральних цінностей, унеможливорює нормальний розвиток, соціалізацію та соціальну адаптацію дітей молодшого та підліткового віку. Покинуті, вони відчують себе незахищеними в соціумі; відсутність емоційної близькості з батьками провокує численні переживання та конфлікти, виникнення дисгармонії в сімейних стосунках. Це намагалися показати своїми творами автори збірки.

Оповідання, що увійшли до «Мами по скайпу», належать до психолого-реалістичної прози. Письменниками обіграно в них *класично-традиційну родинну модель* (мати, батько, дитина/діти) як *норму* й найбільш комфортне середовище для дитини, що протиставляється її *ненормативним, неформатним модифікаціям*, в яких матір (або матір і батько) не мають фізичного й духовного контакту з дитиною, знаходяться за кордоном. Усі твори єднає проблемно-тематична близькість, спільність мотивів, образів дітей і матерів та засобів їх творення. Книга мовить не стільки про сам факт існування в сучасному соціумі матері, яка припускає варіант життя без дитини, скільки акцентує увагу на проблемах дітей, позбавлених материнської любові, їх уразливості, незахищеності. Персонажі-діти психологічно травмовані, вони не можуть прийняти того факту, що найрідніші люди поставили матеріальне вище за духовне, залишили їх. Ця спільна для юних героїв творів життєва драма постає в кожному оповіданні різноманітними проявами: відтворенням внутрішнього світу персонажів, зображенням епізодів їхнього життя тощо. Мовлячи про неї, автори обігрують модифікації неформатної родинної моделі, застосовуючи ареал засобів індивідуальної художньої майстерності.

Оксана Луцевська у «Нашій великій вигаданій родині» репрезентує *модель «покинуті батьками діти»*, які проживають в інтернаті. У тексті оповідання батьки двох дівчаток-сестер, Надії та Лілії, присутні лише імпліцитно (діти згадують про них, мріють про спільне життя). Головним мотивом твору стає гра як своєрідна терапія болю й самотності покинутих дітей; вони щодня ходять на автовокзал і «вибирають» собі родину, спостерігають за пасажирами, мріють, що хтось зверне на них свою увагу й забере до себе. У чужих людях дівчата намагаються знайти бодай зовнішньо схожих на своїх батьків: «Я дивлюся на жінку. Справді є щось. Мені вона нагадує нашу маму. На якусь мить я дозволяю собі уявити, що вона і є наша мама. Що вона приїхала по нас. А поряд – то її чоловік, який ось-ось стане нашим батьком» (Луцевська, 2013, с. 54).

З метою увиразнення проблеми бездушних, байдужих батьків авторка послуговується принципом контрасту. Вона вводить до тексту образи молодих людей, Юлі й Дениса, які щасливі тим, що живуть разом у маленькій квартирі й можуть допомогти покинутим тваринам (Юля – ветеринар за фахом і приносить їх із клініки). Оксана Луцевська наголошує на теплі й любові, що йде від Юлі й Дениса, щирості їх почуттів. І хоча разом з цією парою дівчата відчують себе комфортно й затишно, усе ж їхні біль і страждання, психологічні злами повсякчас дають про себе знати. Промовистим постає епізод зустрічі з бездомним собакою дорогою до інтернату. Коли Юля відразу вирішує забрати його до себе, з Лілії несподівано вириваються слова: «Заберіть краще нааасе! Нас заберіть!» (Луцевська, 2013, с. 59).

Мотиви страждання, страху репрезентовано внутрішніми монологами й діалогами старшої сестри з матір'ю. Внутрішнє мовлення героїні передає її зовнішній стан: Надія соромиться емоційного пориву Лілі, боїться, що її прохання налякає Дениса та Юлю і вони перестануть з ними спілкуватися. «Розмови» з матір'ю увиразнюють страждання дітей, їх бажання захищеності й потрібності в цьому світі.

Твір завершується оптимістично: на початку навчального року подружжя прийшло до інтернату з купою необхідних документів на всиновлення. Мрія сестер про справжню родину як осереддя любові, дружби, комфорту, затишку й тепла здійснилася.

В оповіданні «Ягоди» Маріанни Кіяновської сконцентровано увагу на долі малого Ваді (*модель «покинута батьками дитина»*), який живе з бабусею. Твір характеризує послаблена перипетійність; майже увесь текст – внутрішній монолог-роздум хлопця про свою матір і його життя без неї. Головний мотив твору – страждання, репрезентований засобами подій, які відбуваються виключно в голові дитини (згадки про щасливе минуле, мрії про уявне, можливе, бажане майбутнє). Письменниця концентрує увагу на переживаннях героя, спостерігає його душевні порухи, відтворює динаміку думок і почуттів.

Як і в оповіданні Оксани Луцевської, в «Ягодах» відсутня фіксація тілесного, фізіологічного рівня життя дитини без матері в реальному часі. Подієвість оповідання розгортається в межах дійсності, що залишилася в минулому. При цьому Маріанна Кіяновська уникає детального побутописання, фактографічного зображення подій, прив'язок до конкретних часопросторових реалій, а вловлює ті присутні й вагомі, що розкодовують травмовані стани

хлопця. Авторка наголошує, що після від'їзду матері час ніби припинив своє існування в його житті: воно розмежувалось на *до* й *після* (щоб підкреслити біль і страждання дитини, використано прислівникові форми *давно, потім, тепер* тощо). Фіксацією психологічної травми Ваді стає його нелюбов до годинників: колись мама вчила його розпізнавати час за ними, для цього було придумано гру. Вона (гра) – один із яскравих спогадів-епізодів із щасливого минулого. Туга за ним підкреслена смаковими асоціаціями персонажа: як знак нагороди за правильну відповідь під час гри мама давала Ваді печенючку із повидлом, його смак він відчуває й досі.

Психологічна драма Ваді посилюється неможливістю почути голос матері, побачити її, відчути обійми. «Думати про маму взагалі ставало дедалі важче. Доводилося хитрувати з самим собою. Вадя вже давно зрозумів, що іншим дітям узагалі не треба думати про маму. Мама – як день і ніч, ранок і вечір. А весь час думати про маму зазвичай починають тільки тоді, коли мами немає» (Кіяновська, 2013, с. 64). Характеризуючи складний психологічний стан хлопця, авторка вдається до використання тактильно-зорових асоціацій. Вадя згадує мамин одяг, який бабуся віднесла в коробках на горище. Він пахне мамою, і від тих споминів стає ще тяжче на душі.

Життя Ваді без матері сповнене страхами. Це емпіричні страхи, що є реакцією на сприйняття зовнішньої небезпеки (Freud, 2016). Вадю лякають думки про те, що мама могла знайти собі в Італії нову родину, навіть дитину. Більшої емоційної напруги додають здогадки хлопця про незрозумілу йому поведінку бабусі: «Бабуня взагалі останнім часом страшенно змінилася. Цього літа. Чи трохи раніше. Її тепер посуд з рук випадає. Горнят цілих он майже не залишилося. А на свята аж чотири тарілки на підлогу впали. Напевно, це через те, що мама не дзвонить. Чи не через те?» (Кіяновська, 2013, с. 65). Хлопець боїться запитати в бабусі й дядька про причини маминого мовчання (не приїжджає, не пише, не телефонує, не надсилає гостинці).

Неоднозначне ставлення Ваді до відсутності матері, її мовчання передано настроєвими метаморфозами, що свідчать про болісні психологічні процеси в характері персонажа, бунт юної душі. Вадя то змушує себе забути рідну, то сповідується їй у любові. «Вона ніби муха, що заплуталася в павутинні», – говорить про матір хлопець, виправдовуючи не зрозуміле йому мовчання (Кіяновська, 2013, с. 72).

Своєрідний психологічний пінг-понг, який останнім часом щохвилино триває в голові дитини й порушує звичний для його комфортного світу стан речей, завершується несподівано. Малий сидить на дереві і рве вишні для пирога й вареників на честь приїзду тітки. Завдяки введенню до тексту художньої деталі – випадково розчавлених у руці хлопця ягід вишні, з яких потік сік, що своїм кольором нагадав кров, – авторка посилює психологічну напругу фінального епізоду. Тітка приїхала разом з мамою Ваді, схудлою, виснаженою, хворобливою на вигляд. Авторка не деталізує причини повернення жінки, як і причини її тривалого мовчання, залишаючи поле для роздумів читачам (дорослим і дітям), наголошуючи на нелегкій заробітчанській долі українських жінок.

Таня Малярчук у «Часі дітей» наголошує на масовості факту заробітчанства і його соціальної загрози, обіграє модель «*покинуті батьками діти/підлітки*», які, на відміну від персонажів оповідань Оксани Луцкевської й Маріанни Кіяновської, проживають вдома самі під наглядом далеких родичів і знайомих. Психологи наголошують, що складні зміни на фізіологічному і психологічному рівнях, які відбуваються в підлітково-юнацькому віці, породжують численні ризики, емоційні драми, що проявляються різними формами неадекватної поведінки, зухвалістю, злістю. У цей період надзвичайно важливо не втратити контакт з дитиною, не відштовхувати її, цікавитися її життям, вникати в проблеми й допомагати їх вирішувати (Заброцький, 2009).

В оповіданні домінує подієвий план зображення, психологічна мотивація образів підлітків зумовлена соціальними обставинами. Покинуті батьками, вони в «Часі дітей» збиваються в неконтрольовану юрбу, стають агресивними, небезпечними й непередбачуваними. Авторка використовує першоособову наративну ситуацію; форма множини підкреслює поширеність явища, його трагізм. «Ми стали королями сіл і пасовиськ, панами самим собі, господарями безтурботних днів і властителями безконечних ночей» (Малярчук, 2013, с. 103). Таня Малярчук апелює до мотиву страху, який на відміну від попередніх текстів, розбудовано навколо персонажів-свідків трагедії, зокрема мешканців села. Підлітки, об'єднані в зграю зі

своїми законами й системою цінностей, стають їхньою загрозою. Їх бояться, остерігаються не лише діти із повних родин, а й дорослі. «Нас називали бандитами, іродами, байстрюками, циганами <...> Ще нас називали безпризорним горем, заразами, убійством, татарами, турками, ледачими покидьками» (Малярчук, 2013, с. 105).

Гостра сюжетна динаміка твору (авторка покадрово показує витоптану городину, вирубані дерева в саду, рій ос під подушкою, крадіжки, бійки тощо) підпорядкована зображенню агресивних станів юних персонажів, напруженим зображенням їхніх почуттів та емоцій. Така неадекватна поведінка зумовлена складними душевними переживаннями, комплексами абсолютної самотності й незахищеності героїв твору. Вони, як і Вадя, Надія, Ліля, нещасні у своєму реальному житті, а пошуки пригод, бажання відчутти смак дорослого життя (алкоголь, чоловіки, екстравагантний одяг, дорога косметика), які зрештою стають причиною трагічної загибелі ватажків зграї, сестер-близнючок, – не що інше, як прагнення приглушити свій біль, бажання віднайти ґрунт під ногами, привернути до себе увагу.

І хоча в кожному окремому випадку рішення поїхати за кордон у пошуках матеріальної стабільності родини приймають самостійно, усе ж авторка звинувачує в трагедії суспільство («ми ненавиділи руйну, в якій народилися» (Малярчук, 2013, с. 122)), що призвело до системності явища заробітчання в Україні, масової руйнації людських доль. Рефреном у тексті звучать слова іронії авторки: «Дякую тобі, Польщо! Дякую вам, Італіє і Португаліє! Дякую тобі, далека царівно всіх країн Греціє!» (Малярчук, 2013, с. 125).

Якщо персонажі оповідань Оксани Лушевської, Маріанни Кіяновської, Тані Малярчук розкривають психологічні драми персонажів-дітей, які залишилися без батьків, то у творах Сергія Гридін «Гроші не пахнуть» і Оксани Луцишиної «Килим з оленями» обіграно *модель «покинута матір'ю дитина з батьком / у новій родині батька»*. Попри той факт, що поруч із дитиною знаходиться рідна людина, усе ж домінуючим тут є мотив страждання, що розкривається і зовнішніми візуалізованими виявами (змалювання довколишнього середовища, портрет), і безпосереднім відтворенням психічних процесів персонажа-дитини (рефлексивних і емоційних).

Зовнішній подієвий та внутрішньопсихологічний пласти зображення в оповіданні Сергія Гридін виступають відносно врівноважено. При цьому перший знову ж таки (як і в Маріанни Кіяновської) пов'язаний із щасливим минулим головного героя, чотирнадцятилітнього Миколи Мороза. Він ностальгує за своїм дитинством, згадує часи, коли мама після роботи забирала його із дитячого садочка, притискала до себе. Автор акцентує увагу на важливому для дитини відчутті фізичної близькості з матір'ю, що надає їй спокою й захищеності: «Він притискався до ніг матусі, обіймав їх, ніби намагаючись стати з нею єдиним цілим, і тоді в маленькому сердечку оселявся спокій і не треба було хвилюватись...» (Гридін, 2013, с. 91). Така поведінка дитини природна, на чому свого часу наголошував З. Фройд: безпорадність, залежність викликають у дитини відчуття небезпеки. У такому стані дитина переживає потребу в любові й цю потребу проносить крізь усе життя (детально про це: Жихарева, 2016, с. 23–34).

Образ матері поданий автором через його сприйняття Миколою. У спогадах підлітка важливе місце посідають портретні характеристики жінки (звертається увага на привабливу зовнішність, посмішку, красиву зачіску, яскраве ошатне вбрання як ознака щасливого життя поруч). Плин думок хлопця відбиває його мінливий психічний стан. Для Миколи, (як, зрештою, й усіх дітей) надзвичайно важливими були емоційні стосунки з матір'ю, спроможність пережити й виразити сильні почуття (Erikson, 1994). Письменник зображує її від'їзд на заробітки як справжню трагедію дитини: протест, відчай, відчуження – домінантні емоції, що охопили хлопця в цей момент. «Від того, що він показував свою слабкість перед мамою, на серці йому ставало ще важче, ще більше було шкода себе. Хлопчик вискочив із-за столу <...> та рвонув до своєї кімнати. Там він наклав голову подушкою, відвернувся до стіни і спробував уявити своє життя без мами» (Гридін, 2013, с. 97). Гострий біль і образу згодом заступила туга й самотність.

З метою відтворення емоційного стану персонажа-дитини С. Гридін вдається до зображення зовнішніх проявів «переваг» його нового життя без мами: розвинений кулінарний талант батька, часті візити тітки Галини та її допомога по господарству, надіслані мамою гроші, що дають можливість не почуватися жебраками. Кульмінаційним епізодом оповідання стає перший день народження Миколи без мами. Страждання хлопця в цей день увиразнюються

спогадами маминих іменинних пирогів із сиром як символу щасливого життя родини; вони контрастують із подарунком від мами: новим смартфоном і купюрою в 100 євро. І хоча це такі важливі атрибути «успішності» сучасного підлітка, усе ж «...банкнота мала досить різкий і гіркуватий запах... Запах самоти, образи і чогось безповоротно втраченого» (Гридін, 2013, с. 101). Як бачимо, майстерне перемикання зовнішньоподієвого оповідного плану на внутрішньоподієвий дозволяє спостерегти динаміку настроїв і емоцій головного героя, посилити трагізм ситуації.

Від'їзд жінки за кордон на заробітки стає причиною дискомфорту в житті дитини, психологічної травми, зумовленої відсутністю безпосереднього контакту з найближчою й найдорожчою людиною. Батько не лише не може замінити материнську любов, а часом і сам своїми діями посилює ситуацію напруги у стосунках з дітьми, заглиблює їх у стресовий стан. Так трапилося й у родині Зоряни (Оксана Луцишина «Килим з оленями»). Авторка зображує типову ситуацію сьогодення: коли мама поїхала працювати до Америки, батько швидко знайшов їй заміну, переїхавши жити в будинок Кароліни та її великої заможної родини.

Динаміку психологічних станів дівчинки, її страждання, внутрішнє зворушення, хвилювання передано шляхом змалювання довколишнього середовища. Авторка експлуатує мотив гри як форму втечі головного персонажа від реалій свого нового життя. Дівчинка, щоб замаскувати брехню, в яку вона втягнута батьком, ховає у своїй кімнаті при розмові з мамою і ознаки звичного інтер'єру (килим на стіні, книжки в шафі), говорить, що виходить на зв'язок від сусідів, оскільки вдома проблеми з Інтернетом.

Стани знервованості, образи, тривоги, страху перед тим, що її таємниця може бути викрита, розкриваються авторською фіксацією описів приміщення (темні коридори, тьмяні кімнати, слабе світло торшера), зовнішності (Кароліна, батькова коханка, має мурашине обличчя, згрубілу від засмаги шкіру, парфуми з неприємним запахом), які є постійним подразником для дівчини-підлітка.

Образ матері в оповіданні Оксани Луцишиної репрезентовано здебільшого через дитячі переживання, деталі зовнішнього плану, що увиразнюють настрої дівчинки, її життєву драму. Зоряна страждає спалахами роздратування, агресії й одного разу не витримує маминих запитань, порушує вигадані правила гри, розкриває таємницю свого нового життя. «Вона плакала цілий час, поки вони з мамою, невагомою, переселеною у ноутбук – ішли порожніми темними коридорами, які ніякої таємниці зараз не ховали, цілий час, поки намацувала клямки і перила, цілий час, поки мама мовчала, вже втомлена цією подорожжю крізь ліс чужого життя» (Луцишина, 2013, с. 174).

У стані відчаю Зоряна розбиває кулю з іграшковим будиночком всередині (мамин подарунок) і дає зрозуміти, що новий дім, про який вони разом з мамою мріяли, не що інше, як розбита ілюзія, адже в ньому вже ніколи не буде жити їхня родина. «Скляна сфера розлетілася на друзки, і будиночок стояв тепер у світлі монітора зовсім голий і беззахисний. Був він маленький і не такий то вже, якщо придивитися, гарний: гіпсовий, поганенько пофарбований, із мертвими вікнами і дверима, а уламки скла стирчали довкола нього, мов зуби дракона. Просто будинок, у якому навіть середини немає, бо він зроблений із суцільного шматка гіпсу ...» (Луцишина, 2013, с. 175). Ця художня деталь у творі виступає символом заробітчанства загалом та будь-чєї заробітчанської історії. Слушно зазначає Наталка Малетич: «... осердя справжнього дому – не цеглини і інтер'єр, а саме його мешканці, родини, пов'язані любов'ю і довірою. Тільки у ньому дитина відчуває опору і захист, тільки його шукає, якщо втратила» (Малетич, 2013).

Мотив страждання зафіксовано не лише в оповіданнях, які зображують життя дітей, покинутих матерями, а й тих, де відтворено модель «дитина в повній родині після повернення матері із заробітків». Таким є «Славка» Галини Малик, в якому основну увагу сконцентровано на трагічному випадку, спровокованому людським осудом жінки-заробітчанки. Авторка скупими, але досить влучними фразами (стиль твору тяжіє до новелістичного, що посилює трагічність зображуваного) говорить про біль і страждання дівчинки Славки від розлуки з мамою. Після її повернення «Скінчилися довгі сумні вечори без мами. Скінчилися тихі таткові зітхання, які Славка чула, проходячи повз татову з мамою спальню. Скінчилися безкінечні кпини однокласників» (Малик, 2013, с. 24).

Надзвичайно стислим (два речення) постає в тексті портрет жінки, що визначає зміни в характері персонажа після повернення додому (обличчя молоде, зморшок біля очей майже немає), при цьому письменниця переключає увагу від зовнішньої характеристики до психологічної (обличчя стало *почужілим*). Портретні риси героїні зазнають змін внаслідок розгортання подій у творі: після тяжкої розмови з чоловіком про своє сурогатне материнство в Італії, під очима з'являються темні кола, що є адекватним внутрішньому стану жінки.

Нагнітання ситуації у творі відбувається засобами перемикування уваги читача на новий сюжетно-композиційний рівень, розгортання мотиву самогубства батьків Славки. Його було спровоковано панотцем (людиною, яка своїм покликанням має нести добро, любов, всепрощення, бути еталоном людяності, коректності, мудрості), котрий після сповіді Славчиної матері під час Великодніх свят, розповів її історію в селі, викривляючи факти. Галина Малик робить акцент на жорсткій реакції сільських мешканців, однокласників дитини.

Славка, на відміну від героїв оповідань С. Гридїна, М. Кіяновської, О. Луцишиної, – інша психомодель особистості. Вона демонструє стійкість характеру, силу духу, намагається не реагувати на кпини, прагне вберегти від образ матір, підтримати її й батька. Усе ж, психологічна травма, стрес, які переживають матір, а згодом і батько, призводить до трагедії в родині. Конденсований сюжет, лаконізм оповіді, фактографічне зображення подій, відсутність прямого авторського втручання дають можливість читачеві самому пере/прожити ситуацію психологічної травми, усвідомити трагедійний факт, зробити висновки.

Як бачимо, оповідання, що увійшли до збірки «Мама по скайпу», репрезентують соціальні стереотипи, визначені культурою та вихованням українського суспільства. У них змодельовано образи нещасних, психологічно травмованих, беззахисних дітей і підлітків, народжених у класично-традиційних родин, але покинутих матерями (або батьками й матерями) через необхідність матеріального забезпечення родини. Зображення материнських персонажів у збірці підпорядковані розкриттю її ідейного задуму. Авторський голос у текстах звучить цілком прозоро, він зрозумілий і для маленького, і для дорослого читача. Це усвідомлення *заробітчанства як трагедії*; біль і співчуття осиротілим внаслідок нього дітям, розуміння факту віддаленого перебування матері як стресової ситуації, що позначається на їхньому особистісному та психологічному розвитку.

У різні історичні періоди материнство наповнюється різним змістом, суттєво змінюється характер материнської поведінки. Материнство у світовій культурі стосунків в останні десятиліття набуло багато нових і суперечливих значень. Можна стверджувати, що воно певною мірою переживає злам, відбувається його переосмислення, що зумовлено змінами пріоритетів у житті жінки, модифікацією гендерних стереотипів, з'явою альтернативних сімейних утворень, розвитком біотехнологій. Науковці зауважують, що стійкість норм і приписів класичної родини зумовлена сакралізацією індивідуального життя і створює враження приналежності людини до чогось стабільного, гарантованого, типового тощо. Постмодерна ж соціальність характеризується невизначеністю, ризиковістю, сингулярністю (Yatsyna, 2021, с. 47). І хоча реалізація ролі матері для жінки й закладена природою, усе ж соціокультурні стереотипи, погляди, норми та цінності здійснюють значний вплив на формування материнської сфери (Федюшкіна, 2020, с. 69).

Резонансною подією в Україні стала з'ява книги Лариси Денисенко «*Майя та її мамі*». Про її задум говорить автор ідеї Ліза Кузьменко: «У США, Канаді й інших країнах уже давно існують художні дитячі книжки, які говорять про ЛГБТ-батьків та дітей, котрі ростуть у таких родин. Ці книжки допомагають дітям із сімей, де двоє тат або двоє мам, зрозуміти, що їхні сім'ї “нормальні”, що в цьому немає нічого поганого або дивного, що таких сімей багато. А також дітям із родин, які народились і виховуються в гетеросексуальній парі, що їхні однокласниці й однокласники можуть жити в інших сім'ях, і головне – щоб вони зростали в любові, а не хто їх виховує» (Сліпенко, 2017).

Якщо у збірці «Мама по скайпу» неформатну модель родини представлено як таку, що призводить до кризових ситуацій в житті дитини, її нещасливого буття, трагедії, психологічної травми, то у книзі Лариси Денисенко та ж модель (з огляду на класичні уявлення) репрезентована як *варіант норми* в силу психологічного *комфарту* того середовища, де вона знаходиться. Письменниця осмислює дефініції *родина*, *батьківство*, *материнство* в

постмодерністському контексті, коли вони не вичерпуються однією «абсолютною» парадигмою. Авторка відходить від поняття «традиційна родина», на прикладі історії одного класу, в якому навчається 17 дітей з різних родин, розвиває ідею «Всі різні, всі рівні». «Ми часто використовуємо словосполучення “традиційна родина”, забуваючи про те, що в кожній дитині своя особлива історія і родина. Чийсь батьки розлучені, в когось з’явився новий тато або нова мама, когось виховує бабуся <...> Власне, ця книга про те, що головне, щоб дитина жила в любові і почувалася захищеною безвідносно того, який склад її родини і скільки в неї батьків», – зазначає авторка (Денисенко, 2017а).

Головна героїня – Майя, четвертокласниця, знайомить читача із своїми друзями-однокласниками (першоособова нарративна ситуація дозволяє спостерегти сприйняття, почуття й думки дівчинки, витримати текст у дружлюбній, життєстверджувальній оповідній манері). Усі персонажі належать до одного колективу, вивчають однакові дисципліни, відвідують гуртки. Крім цього, їх усіх єднає головне – щастя, захищеність, психологічний комфорт. У цьому принципова відмінність підходів у розбудові теми життя дітей у неформатних родинах авторів збірки «Мама по скайпу» і книги Лариси Денисенко. Якщо в першому випадку домінують мотивами стали гра як втеча від непростих реалій сьогодення, страх, страждання, ностальгія, самогубство тощо, то в книзі «Майя та її мами» – це щастя, радість реального життя.

Розмаїття родин дітей, їхня інакшість – авторська фіксація зрізу сучасного соціуму в його проявах (гендерних, соціальних, ментальних тощо). Ларисою Денисенко обіграно такі модифікації *некласичної родинної моделі*: *дитина і дві мами*, *дитина в родині опікунів*, *дитина в родині з вітчимою або мачухою*, *дитина з пробірки в повноцінній родині*, *дитина з бабусяю*, *дитина з матір’ю (батько проживає окремо)*. Образи дітей, хоч і виписані у складних взаєминах із довкіллям (у класі з Майєю навчаються діти-переселенці з Криму, Донбасу), іншими людьми (різних національностей, релігій, соціальних груп), усе ж вони контрастують із героями «Мами по скайпу» передусім відсутністю внутрішніх суперечностей, конфліктів власної душі. Вони незакомплексовані, гармонійні в міжособистих взаєминах, щирі, відкриті, дружлюбні. Авторка наголошує на тому, що попри такі різні родинні формати, усіх єднає любов, і це найважливіша життєва цінність: «...любов не ділить дітей на своїх і чужих. Я вірю в справжню любов» (Денисенко, 2017б, с. 45); «У мене немає тата: він секретний донор. А мами – не секретні, а дуже справжні. Вони люблять одна одну й мене» (Денисенко, 2017б, с. 60). «Неважливо, чи ти живеш із маленькою сім’єю, чи з великим родом. Неважливо, чи ти рідна дитина, чи не зовсім. Неважливо, скільки в тебе мамусь або татусів. Важливо, щоб у родині панували любов і повага, бо це і є головні цінності» (Денисенко, 2017б, с. 64).

Попри той факт, що в Україні наразі не вироблено однозначного погляду на нетрадиційний формат родини (вихід книги супроводжувався збуренням частини суспільства, скасуванням її презентації на Форумі видавців, широкою дискусією «Чи готова школа говорити з дітьми на складні теми?» (див. про це: Ratings, 2017)), авторка засобами художнього твору ініціює діалог з дитиною на дражливі для неї теми.

Окрема увага у книзі зосереджена на проблемі соціального й ментального розмаїття. Письменниця, зважаючи на вік читача (діти початкової ланки), цілком доречно вдається до використання інкорпорованих екскурсів, намагається доступно пояснити історію кримських татар, подій 2014 року на Донбасі. Наприклад: «Кримські татари – корінний народ України. Це означає, що він історично сформувався саме в Криму. Якось, коли Україна була частиною Радянського Союзу, кримських татар насильно вигнали з Криму й заборонили повертатися» (Денисенко, 2017б, с. 51); «Від 13 квітня 2014 року Україна проводить Антитерористичну операцію і намагається повернути людям їхню територію. Софійка Третья та її мама були змушені переїхати в Київ із Луганська, бо їхнє місто є тимчасово окупованим» (Денисенко, 2017б, с. 15). Цілком доступно дітям пояснено певні наукові факти, як, наприклад, донорство: «Не всі батьки можуть мати дітей. Мама й тато Софійки та Солі не змогли. Тоді їм допомогли наука й лікарі. Щоб народилися Софійка Перша та Соля, сестра їхньої мами подарувала свою яйцеклітину. А один чоловік надав свою сперму. Він зашифрований, як секретний агент! Його ім’я знають лише лікарі» (Денисенко, 2017б, с. 9). Ці вставні епізоди мають невеликий обсяг, їм притаманна конденсованість викладу, лаконізм; завдяки розширенню асоціативного поля вони посилюють поліфонічність твору, увиразнюють його ідею.

Вочевидь, що для пересічного читача частина життєвих історій Майїного класу є не зовсім зрозумілою і прийнятною, тож не випадково дівчинка у своїй розповіді апелює до своєї вчительки, пані Юлії, як найбільшого авторитету для молодших школярів. Як фокальний персонаж, вона транслює власну позицію (правильну з авторського погляду), є пріоритетом і для всіх персонажів, і для уявних читачів: «Пані Юлія сказала, що справжня любов не ділить дітей на своїх і чужих» (Денисенко, 2017b, с. 45); «Пані Юлія каже, що Тимко завжди всіх єднатиме. Тимкові це подобається!» (Денисенко, 2017b, с. 41); «...пані Юлія пояснила, що головне – бути людиною і не задиратися. У кожної дитини своя історія, своя родина, і коли в когось усе по-іншому – це не привід ображати й насміхатися» (Денисенко, 2017b, с. 27).

Книга, отже, декларує загальноприйняті родинні цінності: любов до дитини, родинний затишок, комфортні для всіх стосунки в сім'ї; водночас вона спонукає до толерантності, порозуміння людей, чії вартості відрізняються від їхніх власних, готовності приймати інакших, вмінню співіснувати з ними, створювати психологічно затишну атмосферу в колективі.

4. Висновки

Науковий досвід осмислення проблем материнства в контексті художньої літератури для дітей та юнацтва досить обмежений, що спонукало нас до дискусії. З метою з'ясування специфіки авторського бачення сучасних родинних моделей та материнських персонажів у новітній українській літературі для дітей та юнацтва на прикладі книги Лариси Денисенко «Майя та її мами», збірки оповідань «Мама по скайпу» нами схарактеризовано класичні підходи до осмислення понять *родина*, *материнство* фольклорною й світовою художньою практикою, що зумовлені канонічною гендерною роллю жінки, психо-фізіологічною основою зв'язку матері й дитини, сталістю норм і поглядів на класичну родину, родинні цінності і традиції; акцентовано увагу на соціально-психологічному контексті понять *родина*, *материнство* в аспекті глобальних суспільних трансформаційних процесів реальності й новітніх соціально-психологічних практик. Відзначено, що новітня українська література для дітей та юнацтва поступово відходить від репрезентації материнства й матері в контексті соціальних стереотипів, осмислює теми, близькі для громадян більшості європейських країн.

Апелюючи до культурної традиції й норм виховання українського суспільства, автори збірки «Мама по скайпу» наголошують на психологічній травмі дітей, залишених матерями внаслідок необхідності матеріальної підтримки родин. Стресові ситуації, майстерно змодельовані письменниками художніми засобами і прийомами (мотиви гри, страху, страждання, внутрішній монолог, конденсований сюжет, лаконізм оповіді, фактографічне зображення подій, кольоративи, психологічний портрет, тактильно-зорово-нюхові асоціації, символи тощо), демонструють емоційну напругу, зумовлену втратою спокою й захищеності покинутих дітей, їхні мрії й бажання, прагнення душевного комфорту замість матеріального. Представлені у збірці родинні моделі, стосунки батьків і дітей задекларовано як суспільну проблему, трагедію для дітей і для родин у цілому, співчуття, необхідність пошуку втраченої опори й захисту.

У «Майї та її мами» зафіксовано трансформацію уявлень про родину й родинні стосунки, батьківство, материнство. Лейтмотив книги – всі різні, всі рівні, а найважливішою життєвою цінністю є любов. Першоособовий наратив твору, фокальний персонаж, історичні й наукові вкраплення, простота і ясність художнього викладу підпорядковані авторській інтерпретації сутності родинних інститутів і цінностей, ініціюванню діалогу з дорослими й дітьми щодо традиційної й постмодерної соціальності, розуміння категорій *родина*, *материнство*, суспільних та індивідуально-особистісних регуляторів.

Проведене дослідження накреслює перспективи подальших наукових студій, що можуть бути пов'язані із осмисленням проблем матері й материнства на прикладі творів світової літератури для дітей, уведенням творів українських письменників у світовий контекст, компаративними студіями художньої творчості, адресованої дорослій і дитячій аудиторії з означеної проблеми.

БІБЛІОГРАФІЯ:

- Говорун, Т. В. (2004)** *Гендерні аспекти усвідомленого батьківства*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 144 с. (*Hovorun, T. V. Henderni aspekty usvidomlenoho batkivstva*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 144 s.)
- Гридін, С. (2013)** *Гроші не пахнуть. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 87–102. (*Hrydin, S. Hroshi ne pakhnut. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 87–102.)
- Гузєєва, Н. (2013)** *Невидимка. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 126–151. (*Huzieieva, N. Nevdytmka. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 126–151.)
- Денисенко, Л. (2017а)** *Дитяча книжка «Майя та її мамі»*. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/03/27/dityacha-knizhka-mayya-ta-yiyi-mami> (*Denysenko, L. Dytacha knyzhka «Maiia ta yii mamy»*)
- Денисенко, Л. (2017б)** *Майя та її мамі*. Київ: Видавництво, 64 с. (*Denysenko, L. Maiia ta yii mamy*. Kyiv: Vydavnytstvo, 64 s.)
- Жихарева, Л. В. (2016)** *Психологічні особливості прихильності до матері у дітей дошкільного віку*: дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 196 с. (*Zhyhareva, L. V. Psykholohichni osoblyvosti prykhylnosti do materi u ditei doshkilnoho viku*: dys. ... kand. filol. nauk: 19.00.07 / In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 196 s.)
- Заброцький, М. М. (2009)** *Основи вікової психології: навч. посібник*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 112 с. (*Zabrotskyi, M. M. Osnovy vikovoї psykholohii: navch. posibnyk*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 112 s.)
- Кіммел, М. С. (2003)** *Гендероване суспільство / пер. з англ. С. Альошкіної*. Київ: Сфера, 490 с. (*Kimmel, M. S. Genderovane suspilstvo / per. z anhl. S. Alohskinoї*. Kyiv: Sfera, 490 s.)
- Кіянновська, М. (2013)** *Ягоди. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 63–74. (*Kiianovska, M. Yahody. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 63–74.)
- Кравець, В. П. (2001)** *Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства*. Київ: Академія, 244 с. (*Kravets, V. P. Psykhofiziologichni ta psykholoho-pedahohichni aspekty formuvannia usvidomlenoho batkivstva*. Kyiv: Akademiia, 244 s.)
- Кравець, В. П. (2003)** *Гендерна педагогіка*. Тернопіль: Джура, 406 с. (*Kravets, V. P. Henderna pedahohika*. Ternopil: Dzhura, 406 s.)
- Луцишина, О. (2013)** *Килим з оленями. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 152–176. (*Lutsyshyna, O. Kylym z oleniamy. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 152–176.)
- Лущевська, О. (2013)** *Наша велика вигадана родина. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 51–62. (*Lushchevska, O. Nasha velyka vyhadana rodyna. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 51–62.)
- Малетич, Н. (2013)** *Мама по скайпу*. URL: <http://litakcent.com/2013/04/11/mama-po-skajpu-2/comment-page-1/> (*Maletych, N. Mama po skaiпу*.)
- Малик, Г. (2013)** *Славка. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 22–31. (*Malyk, H. Slavka. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 22–31.)
- Малярчук, Т. (2013)** *Час дітей. Мама по скайпу / упор. М. Савка, К. Бруннер*. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 103–125. (*Maliarchuk, T. Chas ditei. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 103–125.)
- Перун, М. Б. (2011)** *Психологічні особливості матерів із позитивним та недиференційованим самоставленням. // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ. Т. XIII, Ч. 3. С. 302–310. (Perun, M. B. Psykholohichni osoblyvosti materiv iz pozytyvnyum ta nediferentsiiovanym samostavleniam. // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. pr. In-tu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv. T. XIII, Ch. 3. S. 302–310.)*

- Рідне слово (1999)** *Рідне слово. Українська дитяча література: у 2 кн. / уряд. З. Д. Варавкіна, А. І. Мовчун, М. Ф. Черній. Київ: Либідь. Т. 1. 400 с. (Ridne slovo. Ukrainska dytiacha literatura: u 2 kn. / uporiad. Z. D. Varavkina, A. I. Movchun, M. F. Chernii. Kyiv: Lybid. T. 1. 400 s.)*
- Савка, М. (2013)** *Очима дітей. Мама по скайпу / упр. М. Савка, К. Бруннер. Львів: Видавництво Старого Лева. С. 5–11. (Savka, M. Ochyta ditei. Mama po skaiпу / upor. M. Savka, K. Brunner. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 5–11.)*
- Сікорська, І. М. (2010)** *Мати й мачуха в українській та німецькій казковій прозі (опозиція образів): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 19 с. (Sikorska, I. M. «Maty u machukha» v ukrainskii ta nimetskii kazkovii prozi (opozytisia obraziv): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.07 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 19 s.)*
- Сліпенко, Н. (2017)** *«Майя та її мамі» – подія українського дитячого книжкового ринку. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/mayya-ta-ii-mami-podiva-ukrainskogo-dityachogo-knyzhkovogo-rinku-134113.html> (Slipenko, N. «Maia ta yii taty» – podiia ukrainskoho dytiachoho knyzhkovoho rynku)*
- Федюшкіна, К. А. (2020)** *Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Націонал. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 315 с. (Fediushkina, K. A. Formuvannia usvidomlenoho stavlennia do batkivstva u zdobuvachiv profesiino-tekhnicnoi osvity: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05 / Natsional. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 315 s.)*
- Chodorow, N. (1978)** *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender. Berkeley, CA: University of California Press, 263 p.*
- Erikson, E. H. (1994)** *Identity and the Life Cycle. New York: W. W. Norton Company, 191 p.*
- Freud, S. (2016)** *A General Introduction to Psychoanalysis. Translated by G. Stanley Hall. Pantianos Classics, 178 p.*
- Jung, C. G. (2003)** *Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster. Translated by R. F. C. Hull. London, New York: Routledge, 214 p.*
- Holm, U. M. (1993)** *Modrande och praxis: en feministfilosofisk undersökning. Göteborg: Dai-dalos, 361 s.*
- Horney, K. (1967)** *Feminine Psychology. New York: W. W. Norton Company, 269 p.*
- Mothers (2016)** *Mothers in Children's and Young Adult Literature: From the Eighteenth Century to Postfeminism. Ed. Lisa Rowe Fraustino and Karen Coats. Mississippi: University Press of Mississippi, 270 p.*
- Ratings (2017)** *Ratings & Reviews for Майя та її мамі. URL: <https://bit.ly/3cw55z7>*
- Rich, A. (1995)** *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution. New York: W. W. Norton Company, 352 p.*
- Yatsyna, O., Bokoch, T., Holonič, J., Dragun, V. (2021)** *Family practices: postmodern content. USA: Academic publishing Fairmont, 183 p.*